

УДК 378.064.2.018.43

Чумак Віктор Вікторович, доцент, доцент кафедри психології Бердянського державного педагогічного університету.
e-mail: Chumak-VV@yandex.ru; V_Chumak@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПРИ ВПРОВАДЖЕННІ ТЕХНОЛОГІЙ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація

У даній роботі розглянуті теоретичні підходи до вивчення проблеми міжособистісного спілкування викладача зі студентами при впровадженні дистанційних технологій у навчальний процес закладів вищої освіти. Результати теоретичного дослідження доводять, що в умовах традиційного навчання студенти активно спілкуються, обмінюються інформацією, встановлюють емоційні зв'язки. Асинхронний тип комунікації у навчальних мережах і середовищах часто призводить до фрустрації, викликаній почуттям самотності і незадоволеною потребою у спілкуванні.

Проблема міжособистісного спілкування викладача зі студентами при впровадженні дистанційних технологій у навчальний процес закладів вищої освіти може бути у певній мірі розв'язана завдяки поєднанню традиційного із елементами дистанційного навчання. Застосування синхронного типу комунікації у навчальних мережах і середовищах буде сприяти вирішенню даної проблеми. Цей тип комунікації дозволяє умови спілкування максимально (наскільки це можливо) приблизити до природних, що дає можливість для командної роботи, надання допомоги один одному тощо. Даний тип комунікації необхідно поєднувати із асинхронним, який має переваги, що дають час і можливість отримати і опрацювати інформацію. Результати емпіричного дослідження дають можливість стверджувати, що більшість студентів денної форми навчання надають перевагу такій моделі, яка по суті поєднує дистанційне і традиційне навчання.

Ключові слова: *дистанційне навчання, міжособистісне спілкування, традиційне навчання, комунікація, комфортність у дистанційному навчальному середовищі.*

Чумак Віктор Вікторович, доцент, доцент кафедри психології Бердянського державного педагогічного університету.

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УЧАСТНИКОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ПРИ ВНЕДРЕНИИ ТЕХНОЛОГИЙ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В данной работе рассмотрены теоретические подходы к изучению проблемы межличностного общения преподавателя со студентами при внедрении дистанционных технологий в учебный процесс высших учебных

заведений. Результаты теоретического исследования доказывают, что в условиях традиционного обучения студенты активно общаются, обмениваются информацией, устанавливают эмоциональные связи. Асинхронный тип коммуникации часто приводит к фрустрации, вызванной чувством одиночества и неудовлетворенной потребностью в общении. Проблема межличностного общения преподавателя со студентами при внедрении дистанционных технологий в учебный процесс высших учебных заведений может быть в определенной степени решена благодаря сочетанию традиционного с элементами дистанционного обучения. Применение синхронного типа коммуникации будет способствовать решению данной проблемы. Этот тип коммуникации позволяет условия общения максимально (насколько это возможно) приблизить к естественным, что дает возможность для командной работы, оказания помощи друг другу и тому подобное. Данный тип коммуникации необходимо сочетать с асинхронным, который имеет преимущества: время и возможность обработать информацию. Результаты эмпирического исследования позволяют утверждать, что большинство студентов дневной формы обучения отдают предпочтение такой модели, которая сочетает дистанционное и традиционное обучение.

Ключевые слова: дистанционное обучение, межличностное общение, традиционное обучение, коммуникация, комфортность в дистанционной учебной среде.

Chumak Viktor Viktorovich, docent, docent department of Psychology, Berdyansk State Pedagogical University.

PECULIARITIES OF INTERACTION OF PARTICIPANTS OF THE EDUCATION PROCESS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN THE IMPLEMENTATION OF DISTANCE LEARNING TECHNOLOGIES

Summary

This paper examines theoretical approaches to the study of the problem of interpersonal communication of the teacher with students in the introduction of distance technologies in the educational process of higher education institutions. The results of the theoretical study prove that in the conditions of traditional training students actively communicate, exchange information, make emotional connections. An asynchronous type of communication in educational networks and environments often leads to frustration caused by feelings of loneliness and unmet need for communication. The problem of interpersonal communication of the teacher with the students in the introduction of distance technologies in the educational process of higher education institutions can be solved to some extent due to the combination of traditional with the elements of distance learning. The use of synchronous type of communication in educational networks and environments will help to solve this problem. This type of communication allows the communication conditions to be as close as possible to the natural environment, which enables teamwork, assistance to one another and more. This

type of communication must be combined with asynchronous, which has the advantages of giving time and the ability to obtain and process information. The results of the empirical study make it possible to argue that most full-time students favor a model that essentially combines distance and traditional learning.

Keywords: *distance learning, interpersonal communication, traditional learning, communication, comfort in a distance learning environment.*

Інформаційно-комунікаційні технології відкривають перспективи для підвищення ефективності освітнього процесу. Вони дозволяють перейти на новий рівень існуючої системи освіти від традиційних до новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій навчання і віртуального освітнього простору. Вступ України до Болонського процесу у закладах вищої освіти вимагає посилення самостійної роботи студентів. Саме технології дистанційного навчання надають можливість забезпечити студентів завданнями для самостійного виконання, електронними навчальними ресурсами, реалізувати індивідуальний підхід до кожного студента [2].

До переваг дистанційної освіти можна віднести те, що вона створює студенту найзручніші умови для засвоєння навчального матеріалу протягом 24 годин на добу і 7 днів на тиждень; відсутність територіальної та часової прив'язки студента до університету, в якому він навчається, що приваблює багатьох студентів; за даними російських викладачів, таке навчання дешевше приблизно вдвічі; монолог викладача перетворюється на діалог двох колег, один із яких більш досвідчений; знання може здобувати студент безпосередньо у того викладача, якого обере; процес здобуття знань у дистанційному навчанні – це самостійна робота. Але, поряд з переліченими перевагами, залишається нерозв'язаною проблема особистого спілкування викладача зі студентами при впровадженні дистанційних технологій у навчальний процес у заклади вищої освіти. При використанні інформаційно-комунікаційних технологій інтенсивнішим стає пошук способів посилення інтерактивності навчального процесу у зв'язку і з просторовою віддаленістю викладача і студента один від одного і відсутністю безпосереднього візуального контакту, браком можливості отримувати невербальну інформацію та застосувати її для забезпечення розуміння. Ця ж обставина – ізольованість учасників процесу одне від одного і обмежені можливості спостереження й отримання інформації – є причиною такої проблеми: труднощів збору інформації про індивідуальні характеристики студента (емоційні, особистісні, когнітивні тощо). Ці характеристики є необхідними для забезпечення адекватності навчальних впливів і ефективної підтримки студента в процесі навчання [5; 7].

Лінії комунікації визначають специфіку дистанційного навчання, вони привносять фізичну відстань у процес комунікації, розривають остаточно безпосередній, очний зв'язок між учасниками навчального процесу, відриваючи студента не лише від викладача, а й від одногрупників. Внаслідок цього у студента виникає й посилюється почуття ізольованості від

своєї референтної групи, самотності. Неповноцінність спілкування студентів з викладачем та своїми одногрупниками часто призводить до фрустрації, викликані почуттям самотності і не задоволеною, хоча природною, потребою у спілкуванні. Це, у свою чергу, створює несприятливе середовище для ефективного навчання. Значна частина студентів припиняє свою участь у дистанційному навчальному курсі саме із-за цієї емоційної проблеми. Проблема самотності є важливим критерієм задоволеності студента онлайнним курсом [5; 7–9].

Праці багатьох науковців (М. І. Жалдак, Л. О. Колісник, О. Ю. Комісарова, Ю. І. Машбиць, Е. Л. Носенко, М. Л. Смульсон та інші) [6–10] спрямовані на дослідження можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій навчання та створення систем комп'ютерного навчання, але проблема створення масової і якісної освіти, що задовольнить потреби людини нового покоління, поки що не розв'язана.

Розглянемо сутність поняття «дистанційне навчання». Дистанційне навчання, тобто навчання на відстані, має найрізноманітніші моделі, і це є однією з причин того, що загальновизнаного визначення дистанційного навчання на сьогодні не існує. Деякі автори визначають його як учіння на відстані (відзначимо, що тут має місце дослівний переклад терміна *distant learning*). Інші, відзначають при цьому відсутність безпосереднього контакту вчителя і учнів, вбачають у ньому новий тип заочного навчання, ефективність якого підвищується завдяки використанню сучасних інформаційних технологій. У деяких визначеннях наголошується відмінність дистанційного навчання від заочного, яке зумовлено використанням сучасних технологій. У визначенні дистанційного навчання американською асоціацією дистанційного навчання виділяються такі його ознаки: а) географічна віддаленість того, хто навчається, від педагога; б) використання засобів для передачі навчальної інформації, при цьому розмежовуються навчання і учіння, кожне з яких передбачає певну роль учителя і учня. При визначенні дистанційного навчання часто наголошують на мережевому застосуванні комп'ютера як засобу навчання.

Науковці (Н. М. Бугайова, В. В. Депутат, О. Ю. Комісарова, Ю. І. Машбиць, М. Л. Смульсон, В. Й. Цап) тлумачать дистанційне навчання як особливу систему навчання, в якій має місце поєднання інформаційних (інформаційно-комп'ютерних) технологій навчання із комунікаційними (вони включають, поряд із традиційними засобами комунікацій, комп'ютери, локальні й глобальні мережі). Поєднання цих технологій дозволило не тільки значно розширити середовище застосування комп'ютера, а й створити принципово нову систему освіти, реальну можливість кожній людині одержати освіту на будь-якому рівні, включаючи і вищу, незалежно від її соціального статусу і навіть рівня підготовки [6–10].

Отже, під поняттям «дистанційне навчання» розуміють курси, навчальні програми, комплекси, визначальними рисами яких є, по-перше, відірваність викладача й студента один від одного у просторі та (або) у часі; по-друге, те, що над процесом учіння контроль переважно належить

студентові, а не віддаленому викладачу; і по-третє, комунікація між викладачем і студентом є безконтактною, опосередкованою певними технічними засобами. Дистанційне навчання, яке об'єднує новітні інформаційні і телекомунікаційні технології, відкриває нові шляхи організації системи освіти, створює реальні можливості забезпечення неперервної освіти, дає можливість кожній людині одержувати вищу освіту і підвищувати свою професійну кваліфікацію [6–10].

В наш час до найпоширеніших засобів дистанційного навчання належать «дошка оголошень» (BBS), електронна пошта (e-mail), Інтернет, аудіо конференції та відео конференції з одно-чи двостороннім зв'язком через радіомовлення, телефон, телеграф, оптоволоконний, супутниковий, мікрохвильовий зв'язок тощо. Останнім часом у світі отримав поширення Mosaic – графічний інтерфейс до всесвітньої мережі.

Потреба в інтерактивності стає особливо гострою у зв'язку і з просторовою віддаленістю викладача і студента один від одного і відсутністю безпосереднього візуального контакту, можливості отримувати невербальну інформацію і використовувати її для забезпечення розуміння. Ця ж обставина – ізолюваність учасників процесу одне від одного і обмежені можливості спостереження й отримання інформації – є причиною проблеми: труднощів збору інформації про індивідуальні характеристики студента (когнітивні, особистісні, емоційні тощо) і формування профілю студента з метою розробки моделі студента, яка є необхідною для забезпечення адекватності навчальних впливів і ефективної підтримки студента в процесі навчання [5].

В загальних характеристиках діалогова взаємодія в дистанційному навчанні збігається з діалоговою взаємодією в комп'ютерних навчальних системах, оскільки обидва способи навчання є опосередкованими технічними засобами, а саме, комп'ютером і, у випадку дистанційного навчання, лініями комунікації. Ця остання обставина зумовлює специфіку спілкування в дистанційному навчанні. Лінії комунікації відіграють досить радикальну роль, ставши між студентом та його живим оточенням, привносячи фізичну відстань у процес комунікації, розриваючи безпосередній, очний зв'язок між учасниками навчального процесу, відриваючи студента не лише від педагога, а й від одногрупників. Внаслідок цього у студента виникає й посилюється почуття ізолюваності від своєї референтної групи, самотності [5].

Багато хто з дослідників (Н. М. Бугайова, В. В. Депутат, О. Ю. Комісарова, Ю. І. Машбиць, М. Л. Смульсон, В. Й. Цап та ін.) [5; 7–9] занепокоєний проблемою ізоляції студента і негативними емоціями, викликаними почуттям самотності. Викладачі часто не враховують цей факт, але для багатьох студентів він може стати вирішальним у плані оцінки ефективності чи неефективності онлайн-навчального середовища. Як вже зазначалося, неповноцінність спілкування студентів з викладачами та своїми одногрупниками часто призводить до фрустрації, викликаній почуттям самотності і не задоволеною, хоча природною, потребою у спілкуванні. Людина прагне бути часткою великої спільноти. Часові

затримки в процесі інтеракції, звичайні в асинхронній комунікації, притаманна цьому виду комунікації тенденція до усунення будь-якого відчуття зв'язку між студентом і викладачем або студентом і його однокласниками, а також неможливість вільно спілкуватися з іншими студентами не сприяють полегшенню моральних страждань студента через його ізоляцію, відірваність від його референтної групи, а навпаки, загострюють дискомфортне для людини почуття самотності. Це, у свою чергу, створює несприятливе середовище для ефективного навчання.

При цьому така самотність не обов'язково пов'язана з великою відстанню; інколи навіть студенти-учасники онлайн-навчального курсу, що мешкають в університетському містечку, відчувають самотність через ізоляцію від своєї групи. Саме ця емоційна проблема, поряд з іншими труднощами – технічними, комп'ютерними, фінансовими – є однією з основних причин, чому значна частина студентів перериває свою участь у дистанційному навчальному курсі. Проблема самотності є важливим критерієм задоволеності студента онлайн-курсом [5].

Впливаючи на особисте ставлення студента до дистанційного навчання, воно може швидко перетворити фрустрацію на відчуження. За оцінкою одного студента, «це холодний інструмент. На відміну від очного спілкування, тут немає безпосереднього зворотного зв'язку. Вам невідомо, як люди реагують на ваші коментарі: вони просто падають у тишу. Це нервує і примушує відчувати самотність. Такий метод не забезпечує тепла і підтримки» [5].

Найбільш уразливими в цьому сенсі виявилися ті, кому властивий візуальний тип сприйняття, екстравертовані особистості, недосвідчені користувачі комп'ютерів, особи, що мають серйозні проблеми з технікою. Дуже важливо належним чином оцінити соціальний контекст, в якому перебуває студент. Серед науковців поширюється думка, що соціальна взаємодія в онлайн-середовищі не може розглядатися у відриві від соціальної взаємодії у повсякденному житті [5; 7].

В умовах традиційного навчання студенти активно спілкуються, обмінюються інформацією, встановлюють емоційні зв'язки. Такі ж потреби є і в учасників дистанційного навчального курсу. Як свідчить аналіз наявних рішень у галузі дистанційного навчання, «освітяни в онлайн-курсах, які розуміють, що безпечне, турботливе середовище є найважливішим чинником, який викликає у студентів задоволення, почуття комфорту і врешті спричиняється до високих показників успішності, ставлять необхідність формування спільноти на одне з перших місць у своєму списку пріоритетів» [5; 11].

Для подолання проблеми пропонується активніше застосовувати синхронний тип комунікації у навчальних мережах і середовищах – як «прикрасу» і оперативне джерело уточнень до навчальної інформації на додачу до асинхронного, який має ті переваги, що дає час і можливість отримати і опрацювати інформацію; за влучним висловом, «асинхронна комунікація – це кістяк і м'язи навчального контенту, а чати – серце і пульс

веб-класів» [5]. У чаті умови спілкування максимально (наскільки це можливо) наближені до природних і дають чудову можливість для соціалізації, для командної роботи, для надання допомоги один одному тощо.

Це сприяє формуванню ефективного і дружнього середовища, а відтак і високій успішності навчання.

Інший запропонований спосіб зробити середовище більш комфортним – це введення в структуру онлайн-курсу спеціального періоду «розігріву», коли педагог підтримує і ініціює всілякі види неформальної комунікації, даючи можливість студентам призвичаїтися в новому середовищі, відчутти себе не сторонніми, скласти уявлення про кожного зі своїх нових колег по навчанню і педагогів, зрозуміти їх особистісні риси, знайти собі друзів або партнерів по інтересам, зрештою, встановити довірчі стосунки, що є необхідним для створення спільноти, навіть віртуальної. Доцільним може бути створення «віртуального Я», за допомогою якого студенти можуть презентувати себе в онлайн-комунікації. Таке онлайн «Я» може допомогти учасникам навчального процесу у подоланні почуття ізольованості і створенні віртуальної спільноти, що сприяє навчальному процесу [5; 7–9; 11].

Пропонується суворо дотримуватися простих правил ефективної комунікації (сформульовані Хьорстом правила K.I.S.S. або концепт W.R.I.T.E. Льюїса) [5; 7; 8; 11].

Правила K.I.S.S. мають такий зміст: «зрозумілість» – не зловживайте жаргоном та складними конструкціями; «спільний інтерес» – не відхиляйтесь від цілей, поставлених у плані курсу; «ясне бачення» – студенти не є експертами в тій галузі, якої їх вчать; «усвідомлення» – зрозумійте, що студенти докладають зусиль, маючи справу з новими ідеями, поняттями і технологіями; «впевненість у собі» – спілкуючись зі студентами, виявляйте впевненість у собі, але не зухвальство; «ясність» – завжди, коли можливо, дотримуйтесь принципу: «висловлюйся коротко і ясно».

Концепт W.R.I.T.E. стосується того аспекту віртуального спілкування, що його учасники, не маючи змоги «прочитати» невербальну інформацію людей, з якими вони спілкуються, змушені самотійно заповнювати лакуни, що утворюються. Льюїс дає таку пораду: «корисно, щоб спілкування онлайн включало в себе теплоту, чутливість, допитливість, обережність та емпатію». Концепт Льюїса передбачає вияв теплоти, а також здатність стати на місце іншого. З боку педагога було б добре включити ці поняття в інструкцію з комунікації і заохотити студентів до застосування їх як у синхронному, так і в асинхронному форматі. Слід також додати до цього концепту таку властивість, як повага. Всі мають виявляти повагу до ідей інших, будь то в спілкуванні очному чи онлайн, незалежно від того, правильні ці ідеї чи ні.

Таким чином, запропоновано декілька способів, які можуть уможливити створення віртуальної спільноти, виникнення у студентів почуття єдності і сприяти виникненню продуктивної соціальної взаємодії. До цих способів відносяться: більш активне застосування засобів синхронної комунікації (на додачу, а не замість асинхронних засобів); умисне

проектування і додання до структури навчального курсу важливого компоненту – «формульованого» етапу, періоду «розігріву»; наголос на забезпеченні і дотриманні чітких вказівок щодо ефективної комунікації онлайн; ретельне дотримання всіх правил гостинності при проектуванні і побудові онлайн-навчального курсу, від привітань і дружньої гостини до прощання [5].

Очевидно, що чим складнішим технічно є середовище, в якому мешкає людина, тим більше відчувається потреба у справжніх людських контактах і тим сильніше прагнуть їх учасники спільної діяльності. Брак таких контактів доводиться компенсувати різними технологічними прийомами. Так, для організаторів спільних телекомунікаційних проектів обов'язковою технологічною і педагогічною вимогою стало включення в кожний проект того чи іншого варіанту людських стосунків: «знайомство», «вітання», «прощання» та ін. Ці процедури надають допомогу учасникам проектів скласти певне уявлення про своїх сіткових партнерів [5].

Проблема особистого спілкування викладача зі студентами при впровадженні дистанційних технологій у навчальний процес закладів вищої освіти може бути у певній мірі розв'язана завдяки **об'єднанню традиційного навчання у закладах вищої освіти із елементами дистанційного**. Впровадження дистанційних технологій у навчальний процес закладів вищої освіти дозволяє суттєво підвищити ефективність традиційної лекції, практичного заняття.

Результати дослідження (в якому брали участь студенти Бердянського державного педагогічного університету) дають можливість стверджувати, що більшість студентів денної форми навчання надають перевагу такій моделі, яка по суті поєднує дистанційне і традиційне навчання. Експериментальне дослідження доводить, що 92% студентів (факультети: фізико-математичної, комп'ютерної та технологічної освіти, 1 курс, денна форма навчання; фізичної культури, спорту та здоров'я людини, 1 курс, денна форма навчання) виявили бажання об'єднати традиційне навчання із елементами дистанційного. У той же час, приблизно 83% студентів вважають, що дистанційна освіта не зможе повністю задовольнити природну потребу в спілкуванні з педагогами та зі своїми одногрупниками, а приблизно 8% студентів надають перевагу традиційним засобам навчання.

Отже, для часткового вирішення проблеми пропонується активніше застосовувати синхронний тип комунікації у навчальних мережах і середовищах (як оперативне джерело уточнень до навчальної інформації). У чаті умови спілкування максимально (наскільки це можливо) наближені до природних і дають чудову можливість для соціалізації, для командної роботи, для надання допомоги один одному тощо. Даний тип комунікації необхідно поєднувати із асинхронним, який має переваги, що дають час і можливість отримати і опрацювати інформацію. Більшість студентів надають перевагу такій моделі, яка по суті поєднує дистанційне та традиційне навчання. Дана модель не реалізує потенційні можливості дистанційного навчання, але вона в певній мірі розв'язує зазначену проблему.

Список використаних джерел

1. Биков В.Ю., Литвинова С.Г. Корпоративні соціальні мережі як об'єкт управління освітньої соціальної системи. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2016. № 2. С. 68–78.
2. Білоус О.А., Завальна Т.В., Захарченко Н.М. Впровадження дистанційних технологій в навчальний процес. *Теорія та методика електронного навчання*. 2010. №7. С. 10–12.
3. Гулеватий А.А. Психологічні особливості спілкування студентів з комп'ютером. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Психологічні науки*. 2007. № 16 (40). С. 220–225.
4. Гуржій А.М., Гуревич Р.С., Коношевський Л.Л. Формування професійної компетентності майбутніх учителів трудового навчання засобами інформаційно-комунікаційних технологій: монографія. Київ : Планер, 2015. 463 с.
5. Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія / М. Л. Смульсон, Ю. І. Машбиць, М. І. Жалдак, Ю. М. Ільїна, М. М. Назар, П. П. Дітюк, О. Ю. Комісарова, В. Й. Цап, Н. М. Бугайова, В. В. Депутат; за заг. ред. М. Л. Смульсон. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 240 с.
6. Колісник Л.О. Психологічний аспект розвитку дистанційного навчання. *Актуальні проблеми психології: Психологічна теорія і технологія навчання*. 2009. Вип. 6. С. 121–128.
7. Комісарова О.Ю., Смульсон М.Л. Психологічна підтримка студентів за допомогою телекомунікаційних технологій. *Теорія та методика електронного навчання*. 2010. №7. С. 117–126.
8. Машбиць Ю.І., Смульсон М.Л. Актуальні психолого-педагогічні проблеми дистанційного навчання. *Актуальні проблеми психології: Психологічна теорія і технологія навчання*. 2005. Вип. 1. С. 6–23.
9. Смульсон М.Л. Інтелектуальний саморозвиток у віртуальному освітньому середовищі: зміна парадигми. *Актуальні проблеми психології: Психологічна теорія і технологія навчання*. 2009. Вип. 6. С. 250–259.
10. Теоретико-методологічні засади інформатизації освіти та практична реалізація інформаційно-комунікаційних технологій в освітній сфері України: монографія / М.І. Жалдак та ін. ; за ред. В.Ю. Бикова. Київ : Компринт, 2019. 214 с.
11. Чумак В.В. Психологічні особливості впровадження дистанційних технологій у навчальний процес ВНЗ. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Психологічні та педагогічні науки*. Одеса, 2012. № 3-4. С. 199–208.

References transliterated

1. Bykov V.Yu., Lytvynova S.H. Korporatyvni sotsial'ni merezhi yak ob"yekt upravlinnya osvith'oyi sotsial'noyi systemy. *Teoriya i praktyka upravlinnya sotsial'nymy systemamy*. 2016. №2. S. 68–78.

2. Bilous O.A., Zaval'na T.V., Zakharchenko N.M. Vprovadzhennya dystantsiynykh tekhnolohiy v navchal'nyy protses. Teoriya ta metodyka elektronnoho navchannya. 2010. № 7. S. 10–12.
3. Hulevatyy A.A. Psykholohichni osoblyvosti spilkuvannya studentiv z komp'yuterom. Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Psykholohichni nauky. 2007. 16 (40). S. 220–225.
4. Hurzhiy A.M., Hurevych R.S., Konoshevs'kyy L.L. Formuvannya profesiynoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv trudovoho navchannya zasobamy informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy: monohrafiya. Kyyiv : Planer, 2015. 463 s.
5. Dystantsiynе navchannya: psykholohichni zasady : monohrafiya / M. L. Smul'son, Yu. I. Mashbyts', M.I. Zhaldak, Yu. M. Il'ina, M.M. Nazar, P.P. Dityuk, O. Yu. Komissarova, V.Y. Tsap, N.M. Buhayova, V.V. Deputat; za zah. red. M.L. Smul'son. Kirovohrad : Imeks-LTD, 2012. 240 s.
6. Kolisnyk L.O. Psykholohichnyy aspekt rozvytku dystantsiynoho navchannya. Aktual'ni problemy psykholohiyi: Psykholohichna teoriya i tekhnolohiya navchannya. 2009. Vyp. 6. S. 121–128.
7. Komissarova O.Yu., Smul'son M.L. Psykholohichna pidtrymka studentiv za dopomohoyu telekomunikatsiynykh tekhnolohiy. Teoriya ta metodyka elektronnoho navchannya. 2010. №7. S. 117–126.
8. Mashbyts' Yu.I., Smul'son M.L. Aktual'ni psykholoho-pedahohichni problemy dystantsiynoho navchannya. Aktual'ni problemy psykholohiyi: Psykholohichna teoriya i tekhnolohiya navchannya. 2005. Vyp. 1. S. 6–23.
9. Smul'son M.L. Intelektual'nyy samorozvytok u virtual'nomu osvith'nomu seredovyshchi: zmina paradyhmy. Aktual'ni problemy psykholohiyi: Psykholohichna teoriya i tekhnolohiya navchannya. 2009. Vyp. 6. S. 250–259.
10. Teoretyko-metodolohichni zasady informatyzatsiyi osvity ta praktychna realizatsiya informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy v osvith'niy sferi Ukrayiny: monohrafiya / M.I. Zhaldak ta in. ; za red. V.Yu. Bykova. Kyyiv : Kompynt, 2019. 214 s.
11. Chumak V.V. Psykholohichni osoblyvosti vprovadzhennya dystantsiynykh tekhnolohiy u navchal'nyy protses VNZ. Naukovyy visnyk Pivdenoukrayins'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu im. K.D. Ushyns'koho. Psykholohichni ta pedahohichni nauky. Odesa, 2012. № 3-4. S. 199–208.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Авторське право (с) 2020 Chumak Viktor Viktorovich Чумак Віктор

Вікторович

Отримано: 17.03.2020

Відрецензовано: 28.03.2020

Опубліковано: 03.04.2020

DOI: <https://doi.org/10.31108/3.2020.4.1.1>